

КУЛТУРА ПОЛИСА
УДК 321.011:316.422
ПНР

ЉУБИША ДЕСПОТОВИЋ
Филозофски факултет
Нови Сад

АНТИНОМИЈЕ ЛИБЕРАЛИЗМА - политичка институционализација као супституција истинског цивилног и демократског развоја друштава недовршене модернизације

Сажетак: У раду се покушавају маркирати неки од најважнијих разлога који су утицали на успорене и недовршене процесе модернизације у земљама полупериферног и периферног карактера, а које стоје чврсто у вези са кризом демократске праксе како унутар означених земаља тако и у земљама језгра, које су у великој мери генерирале већину услова под којим су се дати процеси одвијали. Криза демократије нам се показује тако као криза либералног концепта који је био доминантан креатор у процесима модернизације у последња два века а како ствари стоје тако ће бити и у наредних неколико деценија.

Кључне речи: демократија, либерализам, модернизација, политичка институционализација, цивилно друштво

У покушају да оправда и политички замаскира дискриминаторску политику равијених према земљама полупериферије и периферије, Самјуел Хантингтон своју аргументацију вешто преусмерава са економских и друштвених проблема и пребацује на терен тзв. *политичке институционализације*. Тврдећи да разлике

између богатих и сиромашних нису садржане у нивоу богатства и квалитета образовних и здравствених стандарда у нивоу доступности културних и услужних потреба, развијености мрежа социјалне комуникативности и укупних цивилних капацитета заједнице. Хантингтон без имало зазора главну кривицу за сиромаштво и модернизацијску инсуфицијенцију трагичних заједница лоцира у сферу дефицита политичке институционализације истих. У делу **Political Order and Changing Societies**, он тврди да је ниво политичке институционализације заостајао за нивоом укупног друштвеног и економског развоја тих земаља. Под појмом - за нас, спорне - политичке институционализације Хантингтон подразумева недостатак „успешне ауторитативне и легитимне владавине”.

Уместо истинске модернизације, која подразумева укупан друштвени развој по свим сегментима друштвеног система (економска, образовна, здравствена, културна, политичка димензија) Хантингтон нам сугерише једну редуковану и по својој суштини проблематичну поруку да је за укупан успешан развој периферије превасходно важан једино аспект њене политичке институционализације. Наведени став сматрамо у моралном смислу лицемерним, али је посебно проблематично што нам овакав приступ сугерише да је за успешан модернизацијски развој готово небитан *цивилни и демократски* капацитет заједнице већ пре свега и једино ниво њене политичке институционализације. Оно што је по нашем мишљењу само један од аспеката решења проблема истинске модернизације и демократизације земаља сваковрсне оскудице, Хантингтон истиче као једини и најважнији. И Шери Берман констатује да је овакав тип анализе у већем делу супротстављен литератури о развоју. (Ш. Берман, 2004: 57)

Посебно проблематично постаје питање одређења нивоа пожељне политичке институционализације која се фокусира у поље ауторитативне и легитимне владавине. Готово сва друштва која су данас захваћена транзицијом а у прошлости процесима недовршене модернизације, била су оптерећена а и данас је то случај *вишком ауторитарности* која је и била једна од највећих сметњи изградњи капацитета цивилног и демократског друштва. И са проблемом легитимности власти ништа се није боље стајало. У већини случајева таква друштва ауторитарне матрице власти

прибављала су некакав облик функционалне легитимности за ту заједницу. Без обзира дали је та легитимација била *цезаристичког или трибалистичког* типа. Нису земљама полупериферије за успешан развој недостајале само ауторитативне и легитимне владе који би наводно успешно решавале проблеме модернизације, јер је по Хантингтону „капацитет стварања политичких институција капацитет за стварање јавног интереса.” (Ш. Берман, 2004: 57) већ укупна промена *друштвене структуре* која би водила структури модерних друштава, а њу није било могуће постићи без развоја цивилних и демократских капацитета заједнице, као и укупне промене типа политичке културе која је морала постати *демократска насупрот ауторитарној*. А ту и лежи прави парадокс модерности, није могуће постати модеран (економски развијено и демократско друштво) ако недирнута остане затечена предмодерна структура, а поготово то није могуће ако се у процесима модернизације фокусира само поље политичких институција, како нам то сугерише С. Хантингтон. Готово невероватно звучи следећи његов став, „модернизација, укратко, не значи нужно позападњачење. Незападна друштва могу да се модернизују, и модернизују се, а да не напуштају своје сопствене културе и не усвајају масовно западне вредности, институције и праксу.” (С. Хантингтон, 1998: 85) Није нам јасно како је заиста могуће променити се (модернизовати се) а у суштини остати исти. Шта је *модернизација* ако не промена структуре друштва, његове политичке културе, вредности, ставова и политичке праксе, укључујући и промену политичких институција о којима говори С. Хантингтон.

Очигледно је да оно што припада тзв. Западу њему треба и да остане. У питању је спасавање геополитичких интереса **земаља језгра** како од тзв. *опасних класа* у њима тако још и више од претећих тежњи неразвијених земаља у њиховим аспирацијама да истински наликују земљама језгра од којих наивно очекују помоћ и подршку за властити развој. Па тако по Хантингтону оне нису инфериорне због своје економске и демократске неразвијености, већ стога што нису развиле политичко - институционални оквир који би својим неоспорним ауторитетом наводно ефикасно решавао њихове модернизацијске потешкоће. Као да је питање модернизације и развоја једино и искључиво питање оквира политичких институција. Њиховог карактера и ефикасности. А не укупних ка-

пацитета заједнице способне да изврши неопходну структурну трансформацију.

У том контексту улога цивилног друштва могућа је само у визури негативних функција - на дестабилизацију и рушење старог поретка (старог режима) да би у следећој фази оно производило само негативне учинке ка пољу либералнодемократске конституције новог поретка, јер би наводно у тој фази требало акценат ставити искључиво на ниво институционалне изградње политичког поретка. „У таквим околностима цивилно друштво сигурно неће бити средство промоције либералне демократије, као што би то закључили неотоквилловци, него ће пре водити угрожавању основе актуелног политичког поретка и обезбедити организациона средства за његово рушење.” (Ш. Берман, 2004: 59)

Тако се и на примерима транзиционог периода у Руској федерацији, показало да без суштинске промене карактера друштва (пре свега политичке културе, вредности и ставова грађана) није могуће извршити демократску конституцију поретка, само на бази јачања политичких институција или пуке промене персоналног састава у њима. Класично шумпетеровско решење које подразумева изbacивање лопова из институција, опште изборе, и давање шансе опозицији да запоседне владалачку структуру, показало је немогућност демократске трансформације јер се за већину грађана, па и сам друштвени и политички поредак, ствар свела само на промену тзв. лоповских структура. „Али, шта да се ради ако резултати избора доведу до „циркулације лопова”, ако се покаже да следећа влада није ништа боља од претходне коју замењује.” (Р. Роуз, 2004: 98) Питање демонтаже тзв. старог режима намеће се тако као примарно. То није само Руски приоритет, у том погледу ни ствари у постмилошевићевској Србији нису ништа мање алармантне. А то није могуће постићи без широке пенетрације цивилности у све сегменте друштва и потпуног довршетка свих модернизацијских задатака. А да ли је то било могуће у условима који су владали и политикама које су вођене према земљама полупериферије и периферије од стране тзв. земаља језгра и колико је то последица оставило на проблем демократског развоја истих покушаћемо да одговоримо служећи се аргументацијом коју нам је понудио Имануел Валерштајн у својој књизи После либерализма.

Сам Валерштајн спада у ону не тако бројну групу западних мислилаца који на таласу *антисистемских покрета*, покушавају да осмисле и теоријски утемеље аргументацију која би имала довољну политичку плаузибилност у покушају да објасни минуле процесе либералне преминације, али и да антиципира могућа кретања у тзв. постлибералном периоду који нам предстоји. За разлику од прилично хармонизоване и у великој мери идеологизоване представе модерног света као тријумфалне победе либералне парадигме, Валерштајн покушава да унесе дозу отежњујућег садржаја чији је најважнији смисао да укаже на све самоопсенарске митологеме либерализма и либералних протагониста, који у идеолошкој заслепљености непримећују да је потрошена матрица којом је свет бивао препознаван као делатни простор посвемашне либералне индоктринације, већ и да је тај свет у великој мери доведен у питање заједно са целокупном структуром моћи васпостављене *либералне хегемоније*.

Пад комунизма, за Валерштајна јесте заправо пад либерализма као идеологије. „Доба 1789-1989. могло би се звати добом тријумфа и доминације либералне идеологије, у том случају, 1989, година такозваног краја комунизма, обележавала би заправо пад либерализма као идеологије. Нечувено и невероватно, данас, када оживљава вера у слободно тржиште и значај људских права, кажете ви? Не баш толико невероватно. У циљу схватања аргумената, морамо кренути од почетка.” (И. Валерштајн, 2005: 197) Епохални значај *Француске револуције* лежи по Валерштајну у чињеници **васпостављања модерности и друштвене промене** као угаоног камена *модерног политичког поретка*. Промена постаје *легитимна и стална*, насупротив инертној и променама несупремној предмодерној структури. У односу на ту чињеницу формирају се и три најважније политичке идеологије модерне - Либерализам, Конзервативизам и Социјализам. Настао као реакција на настале друштвене промене *конзервативизам* се формира као идеологија која покушава да упркос свести да су промене незаустављиве, максимално успори њихову брзину, радикализам и опсег. Одговор на конзервативизам био је *либерализам* за који је раскид са *Ancien Regime* био најважнији и дефинитиван. Последња идеологија која се у том следу појавила био је *социјализам* који је настао као потреба да се процес друштвених промена убрза и ра-

дикализује и превазиђу тзв. индивидуалистичка претеривања либерализма. Иако су за реализацију ових идеологија касније формиране и политичке партије и покрети, суштинска идеолошка граница између њих није баш увек јасно постојала. „Међутим и у ученим и у популарним расправама, уопштено је прихваћено да те идеологије постоје, и да представљају три различита тоналитета, три различита стила политике у односу на нормалност промене, политика опрезности и обазривости, политика сталних и рационалних реформи и политика убрзања трансформације. Понекад те политике називамо политика деснице, политика центра и политика левице.” (И. Валерштајн, 2005: 199)

После 1848. године, ствари многим постају јасније. Увидело се да политичке промене неће бити тако *брзе* као што су то неки прижељкивали (читај социјалисти) нити да ће пак ићи знатно *спорије* као што су то желели конзервативци. Показало се да су друштвене промене постале *сталан процес политичких реформи*, баш онакав какав је потребовао либерални центар у земљама све развијеног језгра светског капитализма. У почетку овог процеса све три идеологије у формирању, имале су снажан *антидржавни став* када је у питању однос државе и друштва, и када се постављало питање субјекта који ће управљати друштвеном променом. **Конзервативци** су на примеру Француске револуције осуђивали подривачку улогу државе у деструирању за њих важнијих корпоративних установа као што су породица, црква, монархија, феудални поредак, заједница и сл. **Либерали** су пак доктринарно означавали државу као највећег противника индивидуалне перспективе слободе и интереса минимализујући јој функције и свдећи је на тзв. ноћног чувара. А **социјалисти** пак, нападајући државу као класну творевину која одражава вољу привилегованих а не општу вољу друштва како су је они тумачили. Но као што то по правилу често бива, овај *доктринарно антиетатолошки став*, на практичнополитичком плану показивао је снажну праксеолошку потребу и смисао за *инструментализацију државе* за своје идеолошке циљеве. „Конзервативци су на државу почели да гледају као на алтернативни механизам за ограничавање онога што су сматрали дезинтеграцијом морала (...) Либерали су државу видели као једини ефикасан, рационалан механизам помоћу којег је темпо реформи могао остати стабилан и правилно усмерен. Соција-

листи су после 1848. почели да осећају да никада неће бити у стању да савладају препреке на путу свог фундаменталног трансформисања друштва без освајања државне власти.” (И. Валерштајн, 2005: 200) Тако је држава ушла у фокус све три идеологије као *незамењиви инструмент у вођењу и остварењу реалних интереса практичне политике.*

На плану идеолошке борбе све три идеологије су покушавале да број противника редукују на *два*. За **конзервативце** и либерали и социјалисти су били баштинници неутемељене вере у прогрес користећи државу у циљу манипулисања органским структурама друштва. За **либерале** и конзервативци и социјалисти су били ауторитарни противници либерализма, особито најважнијег либералног идеала индивидуалне слободе и његовог неспутаног развоја. За **социјалисте** пак, и либерали и конзервативци су били реакционарни одбранаши постојећег поретка заснованог на привилегијама повлаштених социјалних слојева. Читав век и по, па и данас та тенденција свођења три идеологије на две, уносила је пуно конфузија и радикализовала политичку и идеолошку борбу. „Али највећа аномалија била је да смо 120 година после 1848. - то јест 1968. - под видом три идеологије у међусобном сукобу, стварно имали једну, огромно доминантну идеологију либерализма.” (И. Валерштајн, 2005: 200)

Показало се тако да је глави проблем победничког либерализма, **стабилизација политичког поретка**, и **пацификација** или превођење тзв. опасних класа унутар земаља језгра светског капиталистичког система у поље контролисане политичке доминације засноване на богатству и моћи с једне стране али и пожељне сагласности и унутрашње хармонизације интереса са друге стране. Тај нимало лаган реформски и политички задатак либерална хегемонија решавала је на два начина. *Први* је постизање *споразума о праву гласа*, који је требао да осигура упркост своје општости разумно мали ниво промена којим су они који су то право добијали могли да утичу на суштину политичких реформи и привилеговану позицију либералних елита. *Други* задатак је био **корумпирање социјалне свести** опасних класа, прерасподељењем дела тзв. глобалног вишка вредности на радничку класу али на такав начин да највећи део остане у рукама доминантних

слојева и да систем акумулације остане недирнут - вели Валерштајн. „Географска зона у којој је таква друштвена интеграција била најургентнија биле су државе језгра светске капиталистичке економије - пре свих Велика Британија и Француска, али и Сједињене Државе, државе у Западној Европи као и државе белих досељеника.” (И. Валерштајн, 2005: 200) До краја првог светског рата а поготово на крају другог у свим побројаним земљама успостављени су наведени механизми контроле зановани на универзалном праву гласа и јакој социјалној функцији државе благостања.

Процес пацификације и контроле опасних класа, довео је до још једне антиномије или аномалије политичког идеолошког карактера који није било лако уочити на први поглед. Тријумф либерализма као идеологије и политичке праксе засноване на *програму сталних, рационалних и контролисаних реформи*, учинио је да остала два само на папиру снажна политичка противника, буду уствари усисана у либерални политички ковитлац тако да када се процес снажне политичке турбуленције за мало примири, и *конзервативци и социјалисти заврше као једна од два крила либералне политичке сцене*. По Валерштајну до почетка Првог светског рата на политичкој позорници *светског капиталистичког система* земаља језгра постојали су само либерали у своја два политичка валера, као **либерални конзервативци** и као **либерални социјалисти**. У смислу партијског организовања, либерална политичка партија готово престаје да постоји, а на сцени се појављују *конзервативни либерали и либерални социјалисти* - тачније социјалдемократе. „Током процеса, чисто либералне партије су почеле да исчезавају, али то је било само због тога што су све значајне партије биле *de facto* либералне партије. Иза маске идеолошког сукоба стајала је стварност идеолошког консензуса.” (И. Валерштајн, 2005: 201) Први светски рат и каснији догађаји још више ће учврстити **постојећи консензус**. Када је процес тако добро функционисао у *центру - језгру*, либералне елите су пожелеле да се он испроба и на земљама полупериферије и периферије. На самом крају првог великог рата, либерална хегемонија иступа у лику *Вилсонизма*, нове идеологије која ће покушати да либерално политички програм учини *универзалним*, а самим тим и либералну хегемонију потпуном. „Казано данашњим језиком, сад се јавило питање припитомљавања Југа на исте начине као и припитомља-

вање радничке класе унутар централних зона. (...) Он је позвао Сједињене државе да уђу у Први светски рат да свет учине сигурним за демократију. После рата, он је позвао на самоодређење нација. (...) Вилсон је говорио о нацијама или народима три велике империје у распадању: руске, аустроугарске и отоманске - све три су укључивале периферне и полупериферне зоне светске економије. (...) После Другог светског рата, принцип самоодређена нација је проширен на све преостале зоне - Африку, Азију, Океанију и Карибе.” (И. Валерштајн, 2005: 201)

Идеја Вилсонизма имала је две компоненте, које су у исто време требале да буду и временске фазе у развоју замишљеног програма светских реформи под контролом *либералних елита језгра*. У првој фази **идеја самоодређења нација** имала је свој либерални еквивалент у идеји политичке једнакости јединки а принцип индивидуалног права један човек један глас у новој верзији је значао једна држава нација један глас у Уједињеним нацијама. Овај први корак требао је да означи процес националног самоодређења и државног заокружења нација у зонама полупериферије и периферије. Следећа фаза требала је да отвори **процесе истинског економског и демократског развоја** ових земаља, што је речено језиком теорија модернизације, требало да означи снажне процесе *индустријализације и модернизације* целокупних друштвених система и структура означених земаља укључујући и процесе изградње цивилних и демократских капацитета у њима. Но проблеми су настали када се прешло у другу много значајнију фазу. Тек формиране националне и државне структуре у тим земаљама, очекивале су снажнију *економску и политичку подршку* у за њих много важнијој и значајнијој фази развоја. Економски, културни и демократски развој није смео имати алтернативу. Али врло брзо почиње бивати јасно да је либерални концепт запао у кризу и да није у стању или није ни имао искрену намеру да другу фазу доведе до успешног краја. Бројни су разлози томе. али по Валерштајну најважнији су они који се крију у *домену истинске контроле позиција моћи* са једне стране и са друге стране *озбиљне кризе либералног концепта* и у самим земаљама језгра. По њему 1968 година и студентске демонстрације означиле су скидање маске са лица либералне доминације и указивање на озбиљне знаке кризе либерализма и либералног програма. „Истинско значење

слома комунизма јесте коначни слом либерализма као хегемонистичке идеологије. (...) **Сагласност је нестала, а нестала је зато што је подмићивање нестало.** (*подвукао Љ. Д.*) Али гола сила, то знамо још бар од Макијавелија, не може омогућити политичким структурама да врло дуго опстану. Тако смо стигли до значења кризе у Персијском заливу, почетка новог доба. У том добу, једино ефикасно оружје доминантних сила је да постану сила. Рат у Персијском заливу, за разлику од свих других конфронтација Севера и Југа у двадесетом веку, била је вежба у чистој реалполитици” (И. Валерштајн, 2005: 205)

Изневверена очекивања земаља периферије да ће остварити пуну модернизацију, и да ће од развијених и богатих за то добити истинску потпору како економску тако и политичку, показала су се не само *као нереална већ и као наивна*. Западајући у кризе недовршене модернизације, у тим земаљама и даље су на снази стари концепти како институционалне тако и структуралне матрице организовања са преовлађујућом формом тзв. *предмодерних облика доминације*, који у *испражњеној љуштури националне државе* затомљују сваки покушај истинске цивилне и демократске трансформације. Процеси *заустављене и недовршене модернизације* показују се из визуре Валерштајнове аргументације не само као последица недовољних капацитета локалних националних елита периферије за истинску модернизацију, већ још више као пропао концепт никада до краја осмишљеног и доследно реализованог либералног *пројекта проширења демократије* исказаног у форми Вилсоновог програма. Из ове перспективе сада је чини нам се још мало јаснија лицемерна позиција Хантинтоновог објашњења како је за неуспехе модернизацијског програма крива непостојећа структура релевантних политичких институција која би својом ауторитативношћу надоместила све *модернизацијске дефиците* друштва сваковерне оскудице.

Литература:

- Берман Шери (2004): *Грађанско друштво и политичка институционализација*, зборник После Токвила, Издавачка књижарница З. Стојановића, Н. Сад.
- Валерштајн Имануел (2005): *После либерализма*, Службени гласник, Београд.
- Роуз Ричард (2004): *Кад влада закаже: Друштвени капитал у антимодерној Русији*, После Токвила, Издавачка књижарница З. Стојановића, Н. Сад.
- Хантингтон Семјуел (1998): *Сукоб цивилизација*, Цид, Подгорица.
- Хантингтон Самјуел, Харисон Е. Лоренс (2004), *Култура је важна*, Плато, Београд.
- Фукујама Френсис (2002): *Крај историје и последњи човек*, Цид, Подгорица.

Enthymemes of Liberalism – Political institutionalisation as a substitute of genuine civil and democratic development of unfinished modernization society

Summary: In work there are attempts to mark some of the most important reasons which had influenced slowing and unfinished processes of modernization in countries of semi – circumferential and circumferential character, which are firmly connected to crisis of democratic practice both in marked countries and in core countries, which have largely generated most of the terms under which the given processes were taking place. Crisis of democracy is displayed to us as a crisis of liberal concepts which has been dominant as a creator in processes of modernization during the last two centuries, and it seems like this will remain in following several decades.

Key words: democracy, liberalism, modernization, political institutionalisation, civil society.